

ЕКСПРЕСИОНИСТА, ПУТНИК
И ФИЛМСКИ АУТОРУниверзитет у Београду
Факултет за образовање
учитеља и васпитача

Мултимедијално дело Станислава Кракова (1895–1968) фасцинантно је по својим квалитетима, а засенчено противречном амплитудом историјских улога које је аутор заузимао у првој половини прошлог века – од хероја балканских и Великог рата до колаборационисте у времену немачке окупације због које су његово име и дело после Другог светског рата били избрисани. Занимљива је чињеница да је Краков у другој половини 20. века вреднован прво као филмски аутор (истина дискретно), па тек онда као књижевник, будући да је његов филм о Великом рату 17. маја 1980. увршћен у „Листу филмске грађе од изузетног значаја“.¹ На самом крају осамдесетих и почетку деведесетих јавља се у антологијама „анатемисане“, односно „утуљене баштине“,² а Гојко Тешић у издањима „Филипа Вишњића“ деведесетих скреће пажњу на овог писца објављујући и реконструишући његова дела.³ Све то буди интересовање публике и истраживача за његово стваралаштво. (То су, готово сигурно, поспешиле велике контрадикторности његовог животног пута и чињеница да се у животу испуњеном подвизима и бројним преокретима напослетку коначно сврстао на погрешну страну историје.)

Резултат овог процеса био је поступни повратак аутора у књижевноисторијски низ: романи и мемоарска проза се изнова објављују, приређују се рукописни лист *Рововац*, ратни дневници, књиге путо-

1 Листа филмске грађе од изузетног значаја (Службени гласник СРС, 19/80, бр. 106) садржи само називе филмова. Под бројем 106 је трећа верзија филма *За часи оцаџдине* (1930) – *The Calvary of Serbia / Голгоџа Србије* (1940). На почетку „историјско-документарног филма“, доступног на линку Југословенске кинотеке <https://vimeo.com/229791614>, наводе се подаци о његовом настанку и историјату и дело се одређује као „животно дело власника Артистик филма, Андреје Глишића и Зарије Ђокића“, без имена његовог сценаристе и режисера Станислава Кракова, иако се његово ауторство јасно види у уводној шпици.

2 Маринко Арсић Ивков, *Српска анаџемисана ѝријовешка*, Београд: КИЗ „Алтера“, 1989; Гојко Тешић, *Анџолоџија српске авангардне ѝријовешке (1921–1930)*, Нови Сад: „Братство–јединство“, 1989; Гојко Тешић, *Утуљена баштина*, Београд: „Доситеј“, 1990.

3 Романи (*Крила* 1991. и *Кроз буру* 1994), реконструисана проза *Црвени ѝјеро*, 1992. Упоредо с тим објављује се мемоаристика (*Животи човека на Балкану*, Београд: „L'age d'Homme“ 1997, *Наше ѝоследње ѝобеде*, Београд: „Слободна књига“, 1999), сценарио за филм (*За часи оцаџдине & Пожар на Балкану*, приредио Гојко Тешић, Београд: Народна књига/Алфа, 2000), публицистика (*Пламен чејнишиџа*, Београд: „Хипнос“, Београд, 1992; *Милан Недић 1–2*, Београд: Наша искра, 1995; 1996).

писа, краћа проза и публицистика, који постају део истраживања у новијим прегледима и тумачењима међуратне књижевности.⁴ Најновији, проширени увид у опус омогућава десетотомна едиција *Дела Станислава Кракова* (2020–2022).⁵ Треба напоменути како део Краковљевог стваралаштва и даље остаје непознат јавности, будући да је у архивама похрањена обимна публицистичка грађа из различитих области, радијски текстови, вредна мемоаристика, преписка и др.

Проширени корпус дела доступан јавности подстакао је настанак темата и изродио потребу да се три деценије после његовог „повратка“ у српску књижевност преиспита да ли је и чиме Станислав Краков допринео српској међуратној књижевности. О историјској улози аутора може се много тога другачијег тврдити и утврдити, зато је усмерење темата било превасходно истраживање књижевног и филмског доприноса.

Темат започиње изучавањем краће прозе у компаративном контексту, самеравањем с дOMETИМА европског и јужнословенског експресионизма. Указује се на доминантну поетику дисторзијности, деструкције телесности (па и на мизогиност), егзотичне источњачке мотиве, искренуте приповедне позиције и у томе се препознаје наслеђе Е. А. Поа, Лавкрафта и других аутора. Закључује се да је аутор унапредио кратке прозне жанрове у приповедном, структурном и тематско-мотивском погледу, те да се може тврдити како спада у најзначајније ауторе „експресионистичко-авангардног наслеђа“. Доминантна локализација прича у различите просторе и епохе, изван властите средине доводи се у непосредну везу с „путописном хетеротопијом“ аутора, чиме се најављују радови о путописној прози.

За живота један од великих путника српске књижевности објавио је само једну путописну књигу,⁶ иако нацрти рукописа у архивској грађи указују да их је планирао неколико. Овај хибридни жанр од изразитог значаја за међуратну књижевност у потпуности је реконструисан издањима из 21. века,⁷ па су два рада у темату посвећена

4 Наташа Јовановић (прир.), *Рововац*, Фототипско транскрибовано изд. рукописног листа Станислава Кракова, Београд: Народна библиотека Србије, 2021; *Рајни дневници 1912–1916*, прир. Мирко Демић, Нови Сад: Прометеј, 2019.

5 Издавачи Службени гласник и Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“. Едиција садржи романе, краћу прозу, разнолико стваралаштво о Великом рату, мемоарску прозу (*Живот човека на Балкану*), публицистику (*Пламен чейнишиџа*), путописну прозу, авијатичарске репортаже, као и књигу текстова о Станиславу Кракову.

6 *Кроз Јужну Србију*, 1926.

7 *Путописи*, прир. Мирко Демић, Београд: Дерета, 2017; *Путописи 2. Кроз земљу наших царева и краљева*, прир. Мирко Демић, Београд: Дерета, 2018; *Чар Синијре: путовања по Европи и Средоземном мору*, прир. Гојко Тешић, Београд: СГ / Ун. Библиотека „Светозар Марковић“, 2020; *Кроз земљу наших царева и краљева*, прир. Гојко Тешић, Београд: СГ / Ун. Библиотека „Светозар Марковић“, 2022. И *Репортаже из авијације* (прир. Младен Весковић, Београд: СГ / Ун. Библиотека „Светозар Марковић“, 2020), као и сродно издање: *Путописи 2: Лейене као екстаза нерава*, прир. Мирко Демић, Београд: Дерета, 2020. могу се сматрати својеврсним „вертикалним“ путописима.

тумачењу путописа о Пољској и Медитерану у контексту међуратне прозе. Путовања у Пољску имају посебан емоционални значај за аутора који у зрелом добу упознаје земљу очевих предака и сопствено наслеђе у другој словенској култури. Као и у путописној прози о Истанбулу-Цариграду, поглед путописца је вертикалан и културолошки усмерен а садашњица се брзо раствара пред прошлим временима и уметничким епохама. Будући да се градови Краков и тада пољски Виљнус не могу разумети без „легенде и традиције“ из које су створени, тако је и фасцинантност Цариграда у амалгаму различитих култура и цивилизација, од чега путописца превасходно занимају византијско наслеђе и трагови постојања српског живља. Несачувани филм о „земљи наших краљева и царева“ - Јужној или Старој Србији из 1932., праћен истоименим путописним фељтоном, као и противречни однос према југословенству предмет је рада који затвара темат.

Радови у темату показују разноликост и вредност Краковљевог стваралаштва, формирајући једну могућу слику о аутору широких интересовања и још необичније судбине. Надамо се да ће подстаћи и покренути нова истраживања којих, кад је дело Станислава Кракова у питању, може бити још много.

Кључне речи: уводна реч, темат, експресионистичка прича, путописна проза, филмско стваралаштво